Ткаченко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права, міжнародного права
та приватного права
Київський міжнародний університет

ПРИВАТНОПРАВОВА АВТОНОМІЯ ОСОБИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Цифровізація суспільних відносин істотно змінює умови реалізації особистої свободи та приватності. Цифрове середовище створює для людини нові можливості комунікації, укладення правочинів, розпорядження майном, реалізації особистих немайнових прав, однак, поряд з цим, породжує небачені раніше ризики для самої можливості автономії особи. Це обумовлює необхідність переосмислення традиційних приватноправових уявлень про свободу, приватність та автономію особистості з огляду на реалії цифровізації комунікативного простору між людьми.

Автономія особи у приватному праві ґрунтується на визнанні людини самостійним суб'єктом правовідносин, здатним визначати власну поведінку та реалізувати власні інтереси. Така автономія передбачає можливість особи самостійно приймати юридично значущі рішення та нести відповідальність за їх наслідки. У філософсько-правовому аспекті проблема автономії пов'язана з питанням самовизначення особи та співвідношення індивідуального і загального [1].

У класичній філософській традиції автономія волі розглядається передусім через здатність особи діяти відповідно до власних раціональних принципів. Зокрема, І. Кант пов'язував автономію волі із самозаконодавством та її здатністю підпорядковуватися універсальному моральному закону [2]. Водночас таке розуміння має переважно формальний характер, оскільки зміст індивідуальної волі відходить на другий план.

Для приватного права принципове значення має інший аспект автономії – можливість особи самостійно визначати зміст власної поведінки. Саме тому приватноправова автономія не може обмежуватися лише здатністю особи приймати рішення. Вона передбачає також можливість самостійного вибору цілей, інтересів, способів їх реалізації та відповідальності за прийняті рішення.

Цифровізація не скасовує зазначених принципів, однак істотно змінює механізми їх реалізації. Якщо у традиційних правовідносинах воля особи переважно проявляється конклюдентно (через безпосередню поведінку) або консенсуально (за допомогою домовленості з приводу умов договору, що укладається), то в цифровому середовищі значна частина юридично значущих дій здійснюється за допомогою цифрових платформ, автоматизованих систем та електронних інтерфейсів.

Особливого значення у таких умовах набуває питання приватності. У цифровому середовищі приватність пов'язана не лише із захистом інформації про особу, а й із можливістю контролювати використання власних персональних даних, визначати межі їх поширення та розуміти наслідки надання згоди на їх обробку. Правові засади такого захисту в Україні визначені, зокрема, Законом України «Про захист персональних даних» [3].

Це дозволяє розглядати персональні дані як один із важливих об'єктів, через який проявляється сучасна автономія особи. Закон України «Про захист персональних даних» визначає основні засади обробки та захисту персональних даних, що створює нормативне підґрунтя для забезпечення контролю особи над інформацією про себе [3]. Відповідно, захист приватності у цифровому середовищі безпосередньо пов'язаний із забезпеченням реальної, а не лише формально проголошеної автономії.

Важливою проблемою є співвідношення формальної та змістовної автономії особи. Формальна можливість погодитися з умовами використання цифрового сервісу ще не означає, що особа фактично контролює власний вибір. Великі за обсягом та складні для сприйняття умови користування, стандартизовані договори та автоматизовані механізми прийняття рішень можуть істотно обмежувати можливість користувача усвідомити реальний зміст своїх дій.

Тому особливого значення набуває принцип свободи договору. Цивільний кодекс України закріплює принцип свободи договору та надає сторонам можливість визначати умови договору на власний розсуд у разі їх відповідності загальним засадам цивільного права [4]. У цифровому середовищі цей принцип набуває нових форм, оскільки значна кількість договорів укладається в електронній формі.

Відповідно до Закону України «Про електронну комерцію», правочини у сфері електронної комерції можуть здійснюватися із застосуванням інформаційно-комунікаційних систем, а електронний договір є юридично значущою формою оформлення відповідних відносин [5]. Таким чином, цифрова форма договору не змінює фундаментальної природи приватноправової автономії, але трансформує спосіб її зовнішнього вираження. Водночас цифрова форма укладення договору не повинна призводити до нівелювання автономії волі. Юридична значущість згоди особи повинна оцінюватися не лише фактом здійснення певної цифрової дії, а й з урахуванням можливості особи усвідомити зміст та наслідки відповідного рішення. Такий підхід відповідає загальній логіці приватного права, у межах якої волевиявлення має бути проявом самостійного рішення суб'єкта.

Ще одним аспектом проблеми є використання автоматизованих систем. Цифрові технології дедалі активніше використовуються для аналізу поведінки людини, прогнозування її інтересів та прийняття рішень щодо неї. У результаті виникає питання про межі допустимого впливу технологій на приватноправову автономію.

Якщо цифрова система на основі зібраної інформації формує для особи певну пропозицію, визначає доступність послуги або впливає на умови правовідносин, особа може опинитися в ситуації, коли її вибір фактично формується технологічним середовищем. Тому сучасне приватне право має враховувати не лише безпосереднє втручання держави чи іншого суб'єкта у приватну сферу, а й опосередкувати вплив цифрових технологій на процес формування волі.

Цифровізація також змінює саме розуміння правового простору приватності. У фізичному середовищі межі приватного життя певною мірою визначаються просторовими та соціальними чинниками. У цифровому середовищі ці межі стають значно складнішими. Особиста інформація може бути багаторазово скопійована, передана між різними суб'єктами, об'єднана з іншими масивами даних та використана для формування цифрового профілю особи. Саме тому правовий режим персональних даних набуває особливого значення для забезпечення приватності.

Унаслідок цього приватність набуває динамічного характеру. Йдеться вже не лише про захист певної інформації від доступу третіх осіб, а про забезпечення можливості особи контролювати життєвий цикл інформації, яка стосується її приватної сфери. Такий підхід відповідає сучасному розумінню автономії як здатності особи самостійно визначати межі власної участі у цифрових правовідносинах.

Цифровізація створює необхідність переосмислення приватноправової автономії. Її сучасний зміст не може зводитися лише до формальної свободи ухвалення рішень. Автономія особи в цифровому середовищі передбачає також доступність інформації про наслідки відповідного рішення, можливість контролювати персональні дані, реальну свободу волевиявлення та захист від необґрунтованого технологічного впливу.

Приватне право має забезпечувати такий нормативний простір, у якому цифрові технології використовуються для розширення можливостей особи, а не для непомітного обмеження її самостійності. Приватність у цифровому суспільстві виступає не лише об'єктом правового захисту, а й необхідною умовою реалізації автономії особи. Саме тому подальший розвиток приватного права має бути спрямований на забезпечення балансу між технологічними можливостями, інтересами цифрової економіки та фундаментальною цінністю автономії людської особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баумейстер А. Онтологія і принцип суб'єктивності: спроба контрінтерпретації гайдеггерової філософії. *Філософська думка*. 2013. № 4. С. 97–113.
2. Кант І. *Критика практичного розуму*. Київ, 2004.
3. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
5. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text

Ткачук В.О.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин, економіки та політології,
Державний університет «Житомирська політехніка»

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТі

Одним із найбільш важливих завдань будь-якого демократичного та прогресивного суспільства є формування громадянського суспільства. У громадянському суспільстві повинна вестися боротьба за ліквідацію всього, що може означати відчуження особи від будь-яких інститутів і процесів, котрі мають економічні, політичні та духовні властивості і від використання яких залежить реалізація прав та свобод людини і громадянина.

Без сумніву, громадянське суспільство не існує поза державою, воно постійно відчуває на собі вплив держави. Правова держава як особливий стан організації державної влади у громадянському суспільстві виникає за умов досягнення в ньому високого рівня правової культури його членів і передбачає реалізацію державою свого функціонального призначення [1, с. 26].

Формування громадянського суспільства та засад правової держави ставить перед українським народом завдання подальшого розвитку правосвідомості. Це потребує формування якісно нової системи правового виховання, виховання громадянської відповідальності й поваги до законів, що насамперед пов'язують із рівнем розвитку правової культури [2, с. 84]. По суті, правова культура спирається на правосвідомість, при цьому залишаючись відносно самостійною категорією, і включає не тільки соціально-психологічні процеси в суспільстві, а й юридично значущу поведінку його членів, правову діяльність у вигляді правотворчості та її результатів, практику функціонування правових інститутів загалом та ін. [3, с. 178].

Правова культура виявляється на двох рівнях – суспільному та особистісному. Зокрема, будучи частиною культури суспільства, правова культура в соціокультурному просторі проявляється в накопичених правових цінностях, які становлять основу суспільства та визначають напрями його розвитку. Вони охоплюють матеріальні, духовні, соціонормативні цінності, створені в процесі життєдіяльності суспільства та функціонування соціуму, що відображають неповторність та самобутність культури на тому чи іншому етапі розвитку суспільства [4, с. 35]. При цьому право як елемент правової культури постає особливою формою матеріальної і духовної творчості народу, окремих особистостей, пластом людського досвіду, що підкоряється своїм власним закономірностям.

Своєю чергою, правова культура особистості виражає ступінь і характер розвитку суспільства, забезпечує соціалізацію та правомірну діяльність особи [5, с. 18]. Кожна окрема особистість є творцем, носієм і реалізатором правової культури, яку можна розглядати у двох аспектах. З одного боку, як сукупність правових знань, духовних цінностей, принципів правової діяльності, правових звичаїв, а з іншого – як ступінь правової розвиненості особистості, рівень засвоєння правових норм, ступінь правової активності й оволодіння культурою правового мислення [6, с. 151].